

КОНСТИТУЦІЙНА ПРАКТИКА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Юрій Кириченко,

доцент кафедри політології та права Запорізького національного технічного університету, кандидат юридичних наук

Серед прав і свобод людини та громадянина право інтелектуальної власності, закріплене в чч. 1, 2 ст. 54 Конституції України [1], посідає особливе місце, є невід'ємним, загальною визначним, універсальним правом, яке охоплює різні галузі культури, зокрема мистецтво, літературу, творчу діяльність у сфері науки й техніки та об'єкти авторського права. Зі змісту цієї статті випливає, що це право має три складові: право вільно займатися різними видами інтелектуальної, творчої діяльності; право на інтелектуальну власність; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право інтелектуальної власності, з одного боку, покликане застерегти державу щодо неприпустимості втручання в процес творчої діяльності громадян та їхніх об'єднань, а з другого, — покладе на державу обов'язок сприяти розвитку творчої ініціативи. При цьому необхідно пам'ятати, що творчість як розумовий процес людини не підлягає регулюванню правовими нормами, а є її вільним виразом. Проте право покликане впливати на організацію літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчої діяльності, визначення умов охорони її результатів. У цих аспектах і реалізуються конституційні гарантії свободи значених видів творчості.

Як зазначає Ю. Бошицький, значення інтелектуальної діяльності та інтелектуальної власності для соціально-економічного розвитку України в

умовах ринкової економіки потребують створення такого механізму охорони та захисту права інтелектуальної власності, котрий забезпечував би реальну, стабільну, надійну й ефективну охорону цього права [2, 348].

Аналіз юридичної літератури свідчить, що більшість учених-правознавців однозначно вважають це право й одним з культурних прав і свобод людини та громадянина. Так, Н. Бочарова вважає, що «віднесення прав інтелектуальної власності в ст. 54 до культурних прав обґрунтоване і кореспондується з міжнародно-правовою класифікацією, позначеною в Загальній декларації прав людини 1948 року і Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року» [3, 24]. Та висловлюються й інші позиції. Наприклад, В. Погорілко та В. Федоренко вважають, що «це право слід відносити до економічних прав і свобод, оскільки Конституція гарантує право на результат (матеріальний і моральний)». І далі вони зауважують: «водночас, це право здійснюється в культурній сфері суспільних відносин, що дає підстави відносити його до змішаних, культурно-економічних прав і свобод людини і громадянина» [4, 139].

Проблематиці права інтелектуальної власності в Україні присвячені праці багатьох відомих учених і практиків. Деякі її аспекти знайшли своє відображення в наукових працях Н. Бочарової, В. Дроб'язка, Р. Дроб'язка, А. Колодія, В. Копейчикова, В. Ко-

тюка, С. Лисенкова, О. Лукашевої, М. Мацькевича, А. Олійника, М. Орзіха, О. А. Підпригори, В. Погорілка, П. Рабиновича, О. Святоцького, І. Шумака та ін. Незважаючи на це, досліджувана проблема не втрачає своєї актуальності, а навпаки, під час підготовки змін до чинної Конституції України потребує подальшого наукового аналізу та розробки конкретних рекомендацій щодо вдосконалення нормативного регулювання права інтелектуальної власності.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз положень норм Конституцій України та держав континентальної Європи, в яких закріплено право інтелектуальної власності людини і громадянина, формулювання й обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення чч. 1, 2 ст. 54 чинної Конституції України.

Право інтелектуальної власності є об'єктом правового регулювання не лише Конституції України, а й міжнародного законодавства, зокрема: Загальної декларації прав людини 1948 року (ст. 27), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (ст. 15), Всесвітньої декларації про інтелектуальну власність 2000 року та інших міжнародно-правових актів. У зазначених документах норми щодо інтелектуальної власності побудовані з дотриманням певної логічної схеми: спочатку проголошується свобода інтелектуальної, творчої діяльності, а потім йдеться про право на її результати, захист інтересів авторів і завдання держави в цьому напрямі. Саме за такою схемою викладено більшість норм основних законів європейських країн, у яких закріплено право інтелектуальної власності. Проте найбільш змістовним і конкретизованим серед аналізованих норм є положення чч.1, 2 ст. 54 Конституції України.

Інтелектуальну, творчу й інші види свобод закріпила на конституційному рівні переважна більшість держав

континентальної Європи, а саме: Австрія (статті 17, 17а Основного Закону від 21.12.1867 року «Про загальні права громадян королівства та земель, представлених в імперській раді»), Азербайджан (статті 30, 51), Албанія (ст. 58), Білорусь (ст. 51), Болгарія (ст. 54), Вірменія (ст. 40), Греція (ст. 16), Грузія (ст. 23), Естонія (статті 38, 39), Іспанія (ст. 20), Італія (ст. 33), Латвія (ст. 113), Литва (ст. 42), Ліхтенштейн (ст. 34), Македонія (ст. 47), Молдова (ст. 33), Німеччина (ст. 5), Польща (ст. 73), Португалія (ст. 42), Росія (ст. 44), Сан-Марино (ст. 6), Сербія (ст. 73), Словаччина (ст. 43), Словенія (статті 59, 60), Туреччина (ст. 27), Угорщина (§ 70/G), Фінляндія (§ 16), Хорватія (ст. 68), Чехія (статті 15, 34 Хартії основних прав і свобод), Чорногорія (ст. 76), Швейцарія (статті 20, 21), Швеція (§ 19). В інших країнах це право регулюється галузевим законодавством. Зокрема, у Франції питання, пов'язані з інтелектуальною власністю, вирішуються відповідно до норм Кодексу інтелектуальної власності.

Закріплення досліджуваного права в означених конституціях свідчить про те, що інтелектуальна власність набула пріоритетного значення та перетворилася на стратегічний ресурс багатьох європейських держав.

Зі змісту чч. 1, 2 ст. 54 Конституції України випливає, що суб'єктом права інтелектуальної власності є лише громадяни України, що, на нашу думку, є не правильно. По-перше, це суперечить ч. 2 ст. 27 Загальної декларації прав людини 1948 року та п. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, в яких суб'єктом цього права визначено «кожну людину» [5, 6]. По-друге, це не відповідає положенням ч. 1 ст. 26 Конституції України, в якій зазначено, що «іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами...

як і громадяни України» [1]. По-третє, при визначенні суб'єктів щодо результатів своєї інтелектуальної, творчої діяльності між ч. 1 ст. 41 та ч. 2 ст. 54 Конституції України наявна колізія, котра, на думку, С. Лисенкова, до її усунення «повинна долатися на користь положень частини першої статті 41 Конституції України», що «...відповідатиме практично загальноновизнаній у європейському співтоваристві практиці» [7, 15].

Також І. Шумак і П. Рабинович пропонують розширити коло носіїв права інтелектуальної діяльності [8, 87; 9, 57].

Варто звернути увагу й на те, що в конституціях Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Польщі, Росії та Туреччини застосовується тільки безособовий термін «кожен», а в Албанії – «усім». Наприклад, у ст. 73 Конституції Польщі зазначено, що «кожному забезпечується свобода художнього мистецтва, наукових досліджень» [10]. І лише в Конституції Молдови (п. 2 ст. 33) суб'єктом цього права є її громадяни. В інших основних законах держав континентальної Європи суб'єкт права інтелектуальної власності зовсім не визначений. Зважаючи на викладене вище, пропонуємо терміни «громадянам» (ч. 1 ст. 54) і «кожний громадянин» (ч. 2 ст. 54) замінити, відповідно, на терміни «кожному» та «кожен».

Частина 1 ст. 54 Конституції України містить дві норми щодо культурних прав громадян України, а саме: 1) свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості; 2) захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності; а ч. 2 — дві норми юридичних гарантій цього права: 1) право кожного громадянина на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; 2) недопустимість використання чи поширення цих результатів без згоди їхніх авторів, за

винятками, встановленими законом. Звідси випливає, що держава надає своїм громадянам можливість займатися будь-яким видом творчої діяльності з метою самовираження особистості, вдосконалення своїх здібностей і дарувань, задоволення власних моральних та матеріальних інтересів. Як зазначив С. Лисенков, свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості і право на результати своєї творчої діяльності мають на меті створення умов для найповнішого вияву своїх творчих здібностей і покликані забезпечити громадянам України можливість проводити вільні науково-технічні дослідження, користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності, а також недоторканність авторських прав [11, 431–432].

Виходячи зі змісту положення ч. 1 ст. 54 Конституції України можна констатувати, що право інтелектуальної власності перебуває у тісному зв'язку з правом на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості, якою володіють усі люди, а не тільки особи творчих професій. З огляду на це і розглядається зміст зазначеної норми.

Положення про свободу літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості закріплено і в основних законах Австрії, Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Естонії, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Ліхтенштейну, Македонії, Молдови, Німеччини, Польщі, Португалії, Росії, Сан-Марино, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії. При цьому Вірменія та Іспанія, так само як і Україна, на конституційному рівні закріпила свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості, а Азербайджан і Росія ще доповнили цю норму положенням «про інші види творчості». Інші країни як охоронюване благо виокремили певний вид творчості. Так, регульован-

ня художньої, наукової та технічної свободи зафіксовано в конституціях Білорусі, Болгарії, Литви; художньої і наукової — в Албанії, Молдови, Польщі, Сербії, Словенії, Угорщини й Чехії; художньої, наукової та мистецької — в Австрії та Чорногорії; наукової та мистецької — в Естонії, Сан-Марино, Словаччині, Туреччині, Фінляндії та Швейцарії; технічної і мистецької — в Італії; наукової, мистецької й інших видів творчості — у Ліхтенштейні та Македонії; наукової та інших видів творчості — у Греції. І тільки Португалія і Хорватія у своїх конституціях, крім художньої та наукової творчості, проголосили свободу інтелектуальної творчості, а Грузія взагалі закріпила лише одну свободу інтелектуальної творчості.

При формулюванні норми стосовно свободи різних видів творчості та їх захисту вітчизняний законодавець визнав за доцільне закріпити термін «інтелектуальна власність», який уперше було вжито в тексті Стокгольмської конвенції про створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 року і який, як зазначили В. Дроб'язко та Р. Дроб'язко «...застосовують у правових доктринах розвинутих країн і в міжнародно-правових угодах, проте внутрішнє законодавство більшості країн не містить поняття «інтелектуальна власність» [12, 9]. Цей термін вживається, крім України, лише в конституціях Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдови та Росії. В інших конституціях європейських держав, замість цього терміна, йдеться про «права на результати творчої і розумової діяльності» (п. 1 ст. 34 Хартії основних прав і свобод Чехії; ч. 1 ст. 43 Конституції Словаччини); «моральні і матеріальні права, що виникають у зв'язку з науковою, культурною, художньою, інтелектуальною та іншою творчістю» (ч. 4 ст. 68 Конституції Хорватії); «авторські й інші права, що виникають у зв'язку з художньою, науковою, дослідною і вина-

хідницькою діяльністю» (ст. 60 Конституції Словенії); «права винахідників, авторські та суміжні з ними права» (п. 3 ст. 54 Конституції Болгарії); «авторські права» (п. 2 ст. 58 Конституції Албанії; ст. 39 Конституції Естонії) тощо.

Аналіз положень конституцій європейських країн свідчить, що в деяких з них, поряд зі свободами літературної, художньої, наукової, технічної творчості закріплена і свобода викладання, що не згадана у ст. 54 Основного Закону України. Свобода викладання, зазвичай, застосовується лише до вищої школи. Під цим поняттям розуміють наявність свободи в педагогічних і науково-педагогічних працівників щодо вільного вибору ними методів та засобів навчального процесу. Тож це свобода навчання та викладання відповідно до поглядів, концепцій і творчих можливостей викладача, що спрямована на одержання та доведення до стадії практичного використання нових наукових знань. Нормативно-правового закріплення це положення дістало в конституціях деяких держав Європи, зокрема: в Білорусі (ч. 2 ст. 51), Греції (п. 1 ст. 16), Естонії (ст. 38), Іспанії (п. 1с ст. 20), Італії (п. 1 ст. 33), Литви (ч. 1 ст. 42), Німеччини (п. 3 ст. 5), Польщі (ст. 73), Росії (п. 1 ст. 44), Сан-Марино (ч. 2 ст. 6), Туреччини (ст. 27), Угорщини (§ 70/G), Швейцарії (ст. 20). Наприклад, у п. 1 ст. 44 Конституції Російської Федерації зазначено, що «...кожному гарантується свобода літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, викладання» [13].

У зв'язку з входженням України в єдиний європейський освітній і науковий простір та беручи до уваги зарубіжний конституційний досвід, вважаємо за доцільне здійснити закріплення в ч. 1 ст. 54 Конституції України серед інших свобод і «свободу викладання», що дозволить значно розширити зміст і обсяг культурних прав людини.

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

Варто зазначити, що між ст. 54 Конституції України та відповідними нормами європейських конституцій існують певні відмінності термінологічного та змістового характеру. Так, у ч. 1 зазначеної статті, поряд з терміном «інтелектуальна власність», вживається термін «захист», який запозичений з ч. 2 ст. 27 Загальної декларації прав людини 1948 року та ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [5; 6]. Водночас у конституціях Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Естонії, Латвії, Молдови, Росії, Словаччини, Чехії закріплені інші терміни — «охорона». Наприклад, у ч. 3 ст. 51 Конституції Білорусі зазначено, що «інтелектуальна власність охороняється законом» [14].

На наш погляд, остаточне вирішення питання щодо забезпечення гарантій захисту інтелектуальної власності є неможливим без визначення змісту та співвідношення юридичних термінів «захист» і «охорона».

Як зауважив С. Вавженчук, «поняття «захист» та «охорона» не є чітко визначеними та розмежованими за своїм змістом та сутністю, наявними є розбіжності у самому тлумаченні зазначених понять: одні дослідники російської, української мови вважають, що вказані терміни є тотожними і можуть визначатися один через одного; інші — процес захисту включають до складу охорони як один з його складових елементів. Відповідно, і в правовій сфері чіткого визначення співвідношення понять «охорона» прав та «захист» на сьогодні не існує» [15, 48]. Водночас В. Темченко за результатами аналізу змісту Конституції України, національного законодавства та міжнародних актів з прав людини дійшов висновку, що «терміни «захист» та «охорона» у нормативному матеріалі вживаються як синоніми чи подібні за значенням поняття... і можуть використовуватись у практиці як ідентичні поняття». При цьому він на-

водить приклад вживання терміна «охорона» у словосполученні «охорона інтелектуальної власності» [16, 35].

Беручи до уваги викладене, вважаємо, що в ст. 54 Конституції України, яку, на наше переконання, слід сформулювати у новій редакції, доцільним буде вжити замість терміна «захист» термін «охорона» у словосполученні «охороняється законом».

Конституція України в ч. 2 ст. 54 закріпила положення, згідно з яким кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності й таким чином відтворила положення ч. 1 ст. 41 Конституції України, в якому також прямо говориться про визнання державою права власності кожного на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1]. Тож постає питання: а чи потрібно одне й теж положення закріплювати в різних статтях Основного Закону України? На наш погляд, закріплювати схожі за своїм змістом положення у двох статтях одного й того ж розділу недоцільно. Пропонуємо словосполучення «результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» вилучити з тексту ч. 1 ст. 41 Конституції України, а відповідні слова в ч. 2 ст. 54 залишити, що більш характерно для всіх конституцій європейських країн.

В аналізованій нормі також встановлено правило, відповідно до якого ніхто не може використовувати чи поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Варто зауважити, що законодавець визнав за необхідне посилити дію ч. 2 ст. 54 Конституції України заборонним положенням, що на думку Н. Бочарової, є «особливістю для усього українського законодавства — безліч норм заборонного, обмежувального характеру. Регламентация здійснюється не через встановлення того, що і як можна робити, а через закріплення різного роду заборон» [3, 26].

Право на результати своєї творчої, розумової діяльності закріплено, крім

України, в п. 1 ст. 43 Конституції Словаччини, де зазначено, що «права на результати творчої і розумової діяльності охороняються законом» [17] та в ст. 39 Конституції Естонії, де вказано, що «автор володіє невід'ємним правом на свою творчість. Авторські права охороняються державою» [18]. Проте в цих статтях відсутні положення, що забороняють використовувати чи поширювати результати інтелектуальної та творчої діяльності без згоди власника. Крім цього, подібного формулювання не містить жодна з конституцій держав континентальної Європи, а також відсутнє воно у відповідних міжнародно-правових актах. Отож у них відсутнє пряме закріплення права на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Зважаючи на викладене, пропонуємо положення ч. 2 ст. 54 Конституції України «ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» вилучити із тексту Основного Закону України, а замість нього викласти положення ч. 1 ст. 54 (де мова йдеться про захист інтелектуальної власності) в новій редакції, а саме: «Інтелектуальна власність, авторські права, моральні і матеріальні інтереси, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної, творчої діяльності охороняються законом». Вважаємо, що нове формулювання тексту

ч. 2 ст. 54 Конституції України буде більш логічно й точно відображати юридичний зміст права на результати не тільки інтелектуальної, а й творчої діяльності та їхню охорону, а також зменшить кількість конституційних положень, які мають обмежувальний характер. До речі, П. Рабінович теж пропонує уточнити виклад ч. 2 ст. 54 Конституції України й здійснити таким чином оптимізацію правообмежень [9, 55–56].

Отже, з огляду на постійний розвиток науки й техніки та з метою сприяти посиленню правової охорони інтелектуальної власності, а також застосовуючи європейський досвід конституційного регулювання цього права, пропонуємо чч. 1 та 2 ст. 54 Конституції України викласти в такій редакції:

«Кожному гарантується свобода літературної, художньої, наукової, технічної творчості та викладання.

Кожен має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Інтелектуальна власність, авторські права, моральні й матеріальні інтереси, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної, творчої діяльності охороняються законом». ♦

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 року // *Відомості Верховної Ради України*. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. *Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / за ред. Я. М. Шевченко*. — Х., 2011. — 528 с.
3. Бочарова Н. Конституційне закріплення права інтелектуальної власності в державах Європи (порівняльно-правовий аналіз) / Н. Бочарова // *Юридична Україна*. — 2005. — № 5. — С. 23–30.
4. *Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Ф. Погорілко*. — К. : Прецедент, 2009. — 344 с.

5. Загальна декларація прав людини // *Юридический вестник*. — 1998. — № 4. — С. 5–16.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgiBin/Laws/main.cgi?nreg=995_042.
7. Лисенков С. Л. Теоретичні питання конституційних культурних прав і свобод особи в Україні / С. Л. Лисенков // *Вісник Академії адвокатури України*. — 2004. — Вип. 1. — С. 5–19.
8. Шумак І. Духовні права і свободи людини – права людини нового покоління / І. Шумак // *Право України*. — 2005. — № 2. — С. 84–88.
9. Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості модернізації в Україні / П. Рабінович // *Право України*. — 2012. — № 8. — С. 50–59.
10. Конституція Республіки Польща від 02.04.1997 року. — Режим доступу : <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
11. Лисенков С. Л. Культурні права / С. Л. Лисенков // *Юридична енциклопедія*. — К., 2001. — С. 431–432.
12. Дроб'язко В. С. Право інтелектуальної власності / В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко. — К., 2004. — 512 с.
13. Конституція Російської Федерації від 12.12.1993 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.uznal.org/constitutions.php>.
14. Конституція Республіки Білорусь від 17.10.2004 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.rescc.af/constitutions>.
15. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві [Електронний ресурс] / С. Я. Вавженчук // *Форум права*. — 2010. — С. 45–49. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10vcjvhz.pdf>.
16. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини / В. Темченко // *Право України*. — 2005. — №9. — С. 33–36.
17. Конституція Словацької Республіки від 01.09.1992 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.concourt.sk>.
18. Конституція Естонської Республіки 28.06.1992 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.uznal.org/constitutions.php>.

Надійшла до редакції 24.09.2013 року